

УДК 821.161.2-31.09:159.922.7(=411.16)

Альона Тараненко

<https://orcid.org/0000-0002-5357-4759>

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЇ ГЕРОЯ-ДИТИНИ В ПОВІСТІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «ДІТИ»

У статті розглянуто питання специфіки художнього втілення дитячої психології в повісті «Діти» (1976) Анатолія Дімарова. Крім того, осмислено авторську інтерпретацію образів героїв-дітей – євреїв за національністю, багатогранність їхнього внутрішнього «Я»; зосереджено увагу на концептуальності домінантного засобу творення характеру – художній деталі тощо.

Акцентовано, що одним із провідних мотивів повісті «Діти», безпосередньо пов'язаним із художнім виокресленням психопростору героя-дитини, є мотив страху. Умонтовуючи в канву сюжетно-композиційного простору образи єврейських дітей Діми і Рити, письменник ніби готує благодатний ґрунт для розмислів, з'ясування (чи хоча б актуалізації) причин людиноненавистництва, джерел і наслідків воєнної риторики, її вплив на вразливе дитяче «Я» тощо. З'ясовано, що мовлення героїв нерідко тісно взаємодіє з невербальною комунікацією – жестами, мімікою, рухами тощо. Класичні невербальні інструменти, що загалом підлягають контролю, інформативно насичені, сигналізують про емоційну складову внутрішнього стану персонажа, уможливлюють відтворення його переживання.

Ключові слова: психологізм, антисемітизм, художня деталь, мотив, дитина, євреї, портрет, сон, Анатолій Дімаров.

DOI 10.34079/2415-3168-2025-18-32-68-78

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Анатолій Дімаров – лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка, «Патріарх» (В. Базилевський) української літератури, «старійшина нашої літератури» (В. Дончик), «останній із могікан» (М. Слабошпицький), «великий Мудрець» (Л. Степовичка), «веселий чародій» (П. Перебийніс), «учитель сімейного мистецтва» (Т. Терен), художні рядки якого досі «діамантами висвічують» (М. Наєнко). Це була добросердечна, весела, відкрита, щира, талановита, гранично відверта й мудра особистість, до якої, як магнітом, притягувало і дітей, і молодих початківців – письменників, літературознавців, і солідних митців і науковців, його сучасників. Він автор книги поезій «На війні і по війні», низки збірок повістей, оповідань, п'єс, етюдів, казок, нарисів тощо, зокрема «Гості з Волині», «На волинській землі», «Волинські легенди», «Через місточок», «Жінка з дитиною», «Для чого людині серце» «Чорний ворон», «В тіні Сталіна», «Самосуд», «Єврейські повісті», «Сільські історії», «Містечкові історії», «На поруки», «Постріли Уляни Кашук», «Боги на продаж. Міські історії», «На коні й під конем», «Зблиски», «Вершини», «Блакитна дитина», «Друга планета», «Божа кара», «Душа жіноча», романів «Його сім'я», «І будуть люди», «Біль і гнів», «Ідол», книги спогадів «Прожити й розповісти» тощо.

Письменник нерідко називав себе щасливою людиною, бо все, що «народжувалося» у творчому горінні, одразу знаходило свою реалізацію, не залежувалося. А. Дімаров нерідко «брався за теми, офіційно майже заборонені» (Дімаров, 2015, с. 13). Така сміливість, чесність із собою й іншими Майстра слова (та й вимоги часу непростого ХХ віку) створили свого часу прецедент (як «доповнення» до

пережитого голодомору, колективізації, безпосередньої участі у Другій світовій війні, партизанщині тощо) – «певними колами був проголошений українським антисемітом № 1 і на нього був поданий позов до Генерального прокурора тодішнього СРСР, а також – відповідна заява до ООН» (Кривушанський, 2015, с. 106). Така ситуація одразу дає можливість провести паралель до часів О. Гончара і його «Собору» чи П. Загребельного і «витівок обдарованих» з його «Південним комфортом». Виходить, подібні ситуації – класика жанру пануючої системи ХХ століття. Письменник В. Кривушанський (справжнє прізвище – В. Баранов) справедливо зазначав, що «уміщені в книжці («Єврейські повісті» А. Дімарова – уточнення наше – А.Т.) твори яскраво свідчать, який з Дімарова антисеміт, але не дають відповіді, звідки взявся на доброму імені талановитого й чесного письменника зловісний ярлик» (Кривушанський, 2015, с. 106). Критик окреслює в загальних рисах конфлікт з Ісааком Тельманом та його рукописом п'єси, яку А. Дімаров як редактор «Радянського письменника» повернув авторові з гранично відвертою негативною оцінкою. А той, не вміючи приймати об'єктивну критику, пообіцяв відплатити тією ж монетою, назвавши «антисемітом», і слова свого дотримав. Почалося шельмування А. Дімарова та його творів (героїв) і явними, і прихованими «доброзичливцями», але «Я» письменника вистояло, хоч упродовж свого довгого життя «пекло тавро “антисеміта”»; пекло тим дошкульніше, що було інкриміноване йому неофіційно, а через те й довго не було “зняте” з нього ні “за давністю літ”, ні якимось іншим чином» (Кривушанський, 2015, с. 108). Якими ж були образи дітей-євреїв у Дімарова? Чи мають вони якісь (окрім зовнішніх) відмінності? Спробуємо розібратися з цим питанням у пропонованій студії на прикладі повісті «Діти» (1976).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий шлях і творчий почерк Анатолія Дімарова завжди привертав увагу. Серед кола імен, яких свого часу зачепила за живе істинність людського «Я» Патріарха, можемо насамперед назвати такі: Стефанія Андрусів, Володимир Базилевський, Віктор Баранов, Юрій Безхутрий, Юлія Бондаренко, Павло Вольвач, Сергій Гречанюк, Тарас Гросевич, Антоніна Гурбанська, Надія Гуменюк, Віталій Дончик, Любов Дрофань, Микола Жулинський, Павло Загребельний, Наталія Зінець, Тіна Качалова, Сергій Козак, Микола Кодак, Тетяна Конончук, Світлана Корженко, Марина Корецька, Світлана Короненко, Володимир Коскін, Віктор Костюченко, Тетяна Коць, Світлана Ленська, Володимир Лис, Олена Логвиненко, Наталія Малимон, Віктор Міняйло, Юрій Мушкетик, Михайло Насенко, Леонід Новиченко, Володимир Панченко, Петро Перебийніс, Ольга Плужник, Анатолій Погрібний, Валентина Сасенко, Григорій Сивокінь, Валерій Сиротенко, Михайло Слабошпицький, Петро Сорока, Тетяна Соцька, Леся Степовичка, Тетяна Терен, Анатолій Шпиталь, Григорій Штонь, Тетяна Щербакова, Таміла Яценко та багато інших.

Окрім різнорідних наукових і науково-популярних студій про поетику творів А. Дімарова, важливу роль у вивченні посутніх поетологічних елементів відіграють і дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата / доктора філологічних наук, присвячені безпосередньо художній естетиці письменника або його почерку паралельно із сучасниками в контексті доби у вузько визначеному аспекті (В. Сиротенко «Жанрово-стильова своєрідність повістей А. Дімарова» (1985), О. Колодій «Притча і притчевість в українській прозі 70 – 80-х років ХХ ст.» (2000), Т. Щербакова «Автор і герой у прозі Анатолія Дімарова: еволюція, взаємодія (компаративний аспект)» (2006), А. Гурбанська «Жанровий поліцентризм української повісті 60-80-х років ХХ століття» (2010), О. Плужник «Проблема етнопсихології в прозі Анатолія Дімарова» (2013), М. Корецька «Художня проза Анатолія Дімарова 40-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.: жанрово-стильові особливості» (2013), А. Тараненко «Проблеми художнього втілення дитячої психології в українській прозі 70 – 80-х років ХХ століття» (2014), О. Вощенко «Контрдискурс у літературі українського соцреалізму 1950–1970-х років» (2021) та ін.). Крім того, заслуговують на безперечну увагу й монографії (Г. Штонь «Анатолій Дімаров:

літературний портрет» (1987), В. Агеєва «Пам'ять подвигу (українська воєнна проза 60 – 80-х років)» (1989), Г. Штонь «Духовний простір ліро-епічної прози» (1998), А. Гурбанська «Жанровий дискурс української повісті 60–80-х років ХХ ст.» (2008), А. Тараненко «Проблеми художнього втілення дитячої психології в українській прозі 70 – 80-х років ХХ століття» (2016), Г. Табакова «Архітектоніка і композиція ліричної прози» (2016) та ін.), збірки статей, інтерв'ю, відгуків («Анатолій Дімаров та його книги: статті, інтерв'ю, відгуки» (2012), «Його голос чути досі (Розмови з Анатолієм Дімаровим)» (2014), «НАШ ДІМАРОВ. Статті. Інтерв'ю. Спогади. Листи. Присвяти» (2015) та ін.).

На думку багатьох дослідників, «оригінальність мовного самовираження, психологічна достовірність і соціальна правдивість – визначальні риси дімарівського характеротворіння, яке базувалося на достеменному пізнанні “другого плану” – внутрішнього світу своїх героїв» (Жулинський, 2015, с. 23). Свідомо обираючи повість «Діти» (1976) А. Дімарова, відзначимо, що праць, присвячених безпосередньому аналізу твору, сьогодні майже немає. Літературознавці побіжно торкалися цієї повісті, вивчаючи певний аспект. Зокрема, про цю повість ідеться в розвідках В. Агеєвої, Н. Горбач, А. Гурбанської, М. Кодака, Г. Штоня тощо. Причин неувagi чи спорадичного звернення, на нашу думку, може бути кілька. По-перше, у часи, коли твір з'явився, тільки почали вщухати розбурхані наративи щодо «антисемітства» автора, і ті, хто зусібіч розумів усю складність ситуації, вірогідно, зайвий раз намагалися не тривожити митця акцентами на національній складовій героїв, лише в загальних рисах говорили про поетику тексту, актуальність теми тощо. По-друге, остання чверть ХХ століття (та й не лише в цей період) з її «свободою думки і слова» могла негативно позначитися на критиках, які відверто насмілилися говорити про голодомор, війну, Бабин Яр, євреїв, їхню депортацію, геноцид, нищення людини як такої, не зважаючи на національність. Хоч були відчайдухи – Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк та ін., які відверто підтримували єврейську спільноту. Варто зазначити, що з тавром антисеміта в українській літературі зіштовхнувся не лише Анатолій Дімаров, а й Андрій Малишко, Степан Крижанівський та ін. Слушною видається думка М. Шкандрія, який зазначав, що у радянських «наративах, породжених новим патріотизмом, в обох їхніх варіантах – російському та українському – євреїв ігнорували. Наголос робили на російських і українських героях, їхній відданості, моральності, стражданнях і воєнних успіхах. Євреям, уже позбавленим інституційної інфраструктури, яку політика коренізації їм давала, тепер відмовляли в праві бути помітними в новій, вигаданій спільноті. Якщо їх і зображували, то лише інтегрованими в ту чи ту історію національної консолідації» (Шкандрій, 2019, с. 251-252).

Мотиви, образи євреїв чи найдрібніший натяк на особливості цієї нації наявні у творах М. Бажана «Олекса Довбуш (Народна драма)», «Бабин Яр», В. Дрозда «Книга блукаючої в пустелі», Ю. Клена «Попіл імперій», І. Ле «Наливайко», М. Рильського «Єврейському народові», Ю. Смолича «Вони не пройшли!», П. Тичини «Народ єврейський», Т. Осьмачки «Ротонда душогубців», Б. Харчука «Волинь», «Панкрац і Юдка», Ю. Щербака «Лікарі», «Хроніка міста Ярополя», В. Яворівського «Вічні Кортеліси» тощо.

Твори А. Дімарова про переслідування й нищення єврейської людини під час Другої світової війни виходили, починаючи з 70-х років минулого століття. Згадаймо хоча б збірки, під обкладинкою яких оприлюднено подібні тексти – «Постріли Уляни Кашук» (1976), «Постріли Уляни Кашук. Сільські історії» (1978), «Сільські історії» (1987), «Боги на продаж (міські історії)» (1988), «Українська вендета» (1995) та ін. 2007 року видавництво «Фенікс» видало збірку Анатолія Дімарова «Єврейські історії», до якої було включено «Південну Одиссею», «Пам'ять», «Симона-різника», «Лист до Сталіна». 2023 року видавництво «Фоліо» перевидало книгу Анатолія Дімарова

«Єврейські історії. Сповідь стукача», дещо її модифікувавши, зокрема, окрім текстів «Пам'ять», «Симон-різник», «Діти (Південна Одіссея)» додано й такі – «Артистка», «Бен Ладен і Буш», «Випив і закусив», «Вони такі!», «Перевтілення» та інші.

Спираючись на бібліографію А. Дімарова, подану в книзі «НАШ ДІМАРОВ. Статті. Інтерв'ю. Спогади. Листи. Присвяти» (2015), упорядником якої була дружина письменника Євдокія Дімарова, з'ясували, що обрана нами для аналізу повість «Діти» вперше побачила світ у збірці «Постріли Уляни Кашук» (1976, видавництво «Дніпро»), хоч пізніше в деяких збірках її була змінена – «Діти (Південна Одіссея)», «Південна Одіссея».

Мета статті – проаналізувати повість Анатолія Дімарова «Діти» в аспекті специфіки художнього втілення дитячої психології; зупинитися на концептуальності домінантного засобу творення характеру – художній деталі тощо.

Завдання дослідження – осмислити інтерпретацію образу дитини-героя у повісті А. Дімарова «Діти», багатогранність внутрішнього «Я» особистості; з'ясувати своєрідність художнього розкриття психології дитини-єврея крізь призму істотного засобу характеротворення.

Виклад основного матеріалу. Нерідко переосмислюючи доробок окремих прозаїків непростого ХХ віку, науковці єдині в тому, що для більшості письменників «властивими були не поспіх і зумисна недбалість, а вихлюп того органічного для них світосприйняття, яке вони гуманізували, психологічно синтезували й ліризували» (Тарнашинська, 2011, с. 9). Саме заглиблення у внутрішній простір особистості (дорослої / дитини) уможливило реалізацію її психологічної організації в художньому творі. А психологізм, на думку В. Мацапури, як «художнє відтворення внутрішнього світу персонажів, їхніх думок, почуттів, переживань за допомогою специфічних художніх засобів» (Мацапура, 2000, с. 41) є істотним показником мистецького рівня того чи того автора.

Свого часу А. Дімаров правомірно зазначав, що він «ніколи нічого не досліджував для своїх творів. В архіві не ходив, очевидців не шукав. Брав усе від життя – хоч, може, я й не дуже розумний, але з пальця нічого не висмоктував. Те, що зворушувало в житті, те й описував...» (Дімаров, 2015, с. 16). На думку Т. Конончук, «Дімаров – це насамперед морально-етичні уроки, це художнє осмислення основних морально-етичних засад людського життя, в якому добро і зло постає як наслідки думок і вчинків окремої людини, суспільства в цілому» (Конончук, 2015, с. 81).

Обрана для аналізу повість А. Дімарова «Діти» (як і твори Гр. Тютюнника «Климко», «Облога», В. Близнеця «Мовчун», «В ту холодну зиму, або Птиця помсти Сімург», М. Вінграновського «Первінка» та багато інших) – це драматична картина про маленьких особистостей, їхній непростий шлях дорогами воєнного лихоліття, історія злетів і падінь людського «Я» (не маємо на увазі лише дітей, а й дорослих), про людяність, щирість, чесність, доброту, сміливість, відвагу, впертість, героїзм. Останній, на думку В. Агеєвої, «не лише <...> перебільшення звичайної міри людських можливостей, волі, але й <...> перебільшення звичайної міри страждань, терпіння, мук. <...> Саме відстоювання життя, боротьба з голодом, фізичним боєм були протидією ворогу...» (Агеєва, 1989, с. 108). Тема війни і дитини для Анатолія Дімарова не була випадковою. Він як очевидець голодних і холодних років ХХ ст., «дитина війни», учасник воєнних подій глибоко правдиво намагався розкрити правду воєнного неспокою в часи Другої світової, без прикрас показати долю не лише українського народу, а і єврейського зокрема.

Загальновідомо, що одним із показників письменницької майстерності оперувати тим чи тим інструментом психологізму є вміння моделювати світ недорослої особистості – дитини. Адже «в людині, що “починається”, поєднуються всезростаюча інформованість і чистота, незіпсованість, простота душі» (Свидер, 1985, с. 20); саме

звернення до такого героя-індивіда є для прозаїка своєрідною передумовою по-іншому сприймати світ, «шукати істину особливим – безхитрісним – дитячим поглядом, відтворювати світ крізь призму його долі» (Свидер, 1985, с. 20). В. Загороднюк підкреслює, що «вивчення умов і рушійних сил онтогенезу людської психіки у дитинстві засвідчує активний перебіг психічних процесів (пізнавальних, емоційних, вольових), які формують дитину як особистість» (Загороднюк, 2002, с. 20).

Повість А. Дімарова «Діти» починається з опису південного міста, «де від сонця все аж кипіло, а від моря аж пінилося...» (Дімаров, 1995, с. 83), намірів єврейської родини (бабуся Мотя, її донька та онуки – Рита і Діма) у червні сорок першого року тікати з дому потягом від ворожих ракет, бомб, які «падали так рясно і люто, наче ворог заповзвся змести всі оті вулички, всі будинки, перетворити місто в суцільну руїну» (Дімаров, 1995, с. 84).

Подорож у такому складі (бабуся, мама, Діма, Рита) заради спасіння тривала недовго; за кілька годин після початку руху потягу він потрапив під ворожий обстріл («...танки гуркотіли вздовж ешелону, тупі та нещадні, били з гармат, строчили з кулеметів, поціляючи тих, хто вирвався з палаючого пекла, чавили гусеницями...» (Дімаров, 1995, с. 88)), багато пасажирів загинуло. Серед останніх – мама з бабусею.

Діти, яких осиротила війна, «...не пам'ятали, коли загубили маму. Чи тоді, як упала баба Мотя, а мама кинулась до неї; чи трохи пізніше, як відчинилися двері; чи ще пізніше, коли їх підхопив людський потік, що сліпо вихлюпувався з вагона: під снаряди, під кулі; чи ще пізніше, коли вони впали на землю й покотились кудись круто донизу, так і не випускаючи одне одного з обіймів; чи вже аж тоді, як вони впали до якоїсь ями...» (Дімаров, 1995, с. 89). Одним із важливих мотивів, пов'язаних із відтворенням психологічного світу дитини, є мотив страху. Страх охоплює й Діму, коли він розшукує поміж палаючими вагонами маму, коли підтюпцем біжить за Семеном Яковичем, аби не залишитися в степу на самоті. Маленькі діти-персонажі на початку повісті поводити себе нерішуче, усього бояться («Рита кашляла, терла рученятами очі: дим добирався й сюди, дим і сморід, від якого страшенно канутило. Діма й собі почав кашляти, але не наважувався вибратись із ями: щойно побачена картина була настільки страшною, що він волів краще задихатися в диму...» (Дімаров, 1995, с. 90)), але віра в те, що десь там, на сході, вони зустрінуться з єдиною живою і рідною їм людиною – батьком, додавала їм сил іти далі.

З моменту втрати бабусі й мами починається боротьба за виживання маленьких дітей. Світ війни автор моделює крізь призму їхнього світосприйняття і світорозуміння, а вибір національності дітей значно посилює трагізм твору, бо Дімі довелося усвідомити, що його (і не лише його) можуть убити лише за те, що він єврей: «...у голові не вкладалося, як це хтось ні з сього ні з того стане його вбивати. Хтось, кому він не вчинив ніякого зла.

– А за віщо вони нас повбивають? – запитав тихенько чоловіка.

– Бо ми євреї!

– Вони всіх євреїв убивають? – намагався допитатися Діма.

– Усіх.

– І хороших? Дуже-дуже хороших? – Діма вважав себе дуже хорошим.

– Їм це нічого не важить, – відповів чоловік. – Їм досить того, що ти – єврей...» (Дімаров, 1995, с. 95). Діма, будучи старшим братом, відчув, що має перебрати на себе відповідальність за молодшу сестру й за себе, усвідомив, що має опікуватися нею, хоч сам ще був дитиною. Хлопчик поведився як дорослий – оберігав, намагався максимально полегшити шлях сестри – ніс на руках тощо: «– Давай на руки! – взяв сестру на руки і поніс уперед, подалі від ешелону» (Дімаров, 1995, с. 90), «Зсадив сестру, коли вже зовсім не міг іти. Скинув синю вельветову курточку, з позолоченими гудзиками і золотими якорями <...> простелив на стерні, посадив сестру. Сів поруч і сам, щуплячись

від світанкової свіжості, бо лишився в тоненькій сорочці...» (Дімаров, 1995, с. 90), «...Тоді він брав її на руки і ніс. Піт заливав обличчя, обпікав йому очі, руки терпли й боліли, бо сестра з кожним кроком ставала все важчою, й Діма ледве утримував її. Але він ніс і ніс...» (Дімаров, 1995, с. 93), «...оці двоє дітей день при дні йшли вперто на схід, <...> блукали степами, пробиралися байраками, <...> спали на голій землі...» (Дімаров, 1995, с. 115) та ін. Такі епізоди демонструють уміння героїв зібратися, бути сильнішим за обставини, опікуватися слабшими, виявляти жертвність заради найріднішої людини. Письменник яскраво ілюструє момент дорослішання: «...Діма з осудом глянув на сестру: був уже занадто дорослий, щоб не розуміти того, що з ними скоїлося, і занадто малий, щоб поблажливо поставитись до Ритиною сміху» (Дімаров, 1995, с. 91). Крім того, герой усіма силами змушував себе не плакати, адже розумів, що й сестра заплаче, тому має себе стримувати. Діма намагався за будь-яку ціну вселити Риті віру в порятунок і навіть несвідомо почав апелювати до певних методів заспокоєння, властивих дорослим – видавати дійсне за бажане: «Тоді він, щоб урвати її плач, тикав наперед пальцем:

- О-он вода, бачиш?
- Де? Питала з надією Рита.
- Онде, попереду. Біля он тієї стеблинки.

І поки йшли до стеблинки, Рита мовчала. Човгала ніжками по стерні, не відриваючи очей од мітки...» (Дімаров, 1995, с. 92). Хлопчик виявив недитячу винахідливість, гострий розум, аби й морально полегшити сестрі дорогу.

Значущим образно-психологічним складником так званого почуттєвого (емоційного) портретування є емоційні деталі-сльози, плач. Прийоми такого прозописьма свого часу майстерно використовували В. Винниченко («Кумедія з Костем», «Віють вітри, віють буйні...», «Гей, хто в лісі, обізвися...»), Б. Грінченко («Дзвоник», «Украла») та ін. Сльози – вияв природного стану, коли індивід не спроможний протистояти обставинам. Найперше, що хочеться – до мами, аби найрідніша людина як уособлення захисту, затишку, мудрості, любові зарадила.

Туга за матір'ю спрогнозувала внутрішній стан Діми: «...він би, може, й заплакав, якби не Рита, а так тільки супився, тільки кривився, тільки не озивався до сестри...» (Дімаров, 1995, с. 91). Зовнішня деталізація виокреслює внутрішній стан хлопчика, який підсвідомо «проганяв» сльози, намагався триматися (бодай, у присутності Рити) з останніх сил, аби не видати маленькій сестрі свою слабкість, відчай, адже розумів, що він має бути сильним, справжнім чоловіком, який з усім упорасться. Поряд із зовнішньою маскою «міцного горішка» Діма – усе ж дитина. Автор неодноразово підкреслює це, вживаючи означення «плачу». Шукаючи серед вагонів палаючого потягу матір, він спочатку йшов і намагався не дивитися на мерців, потім біг (бо видавалося, що «померлі встають та й женуться за ним» (Дімаров, 1995, с. 92)), то щосили, то тихіше гукав маму. Від безвиході, безнадії хлопчик заплакав. І в наступній ситуації: «Він плакав, і кривився, що плаче на виду у чоловіка, який посмів учора так кричати на його бабуню, і витирав поспіхом очі, й одвертався...» (Дімаров, 1995, с. 94). Такий психологічний стан є природним для дитини, якій рано довелося подорослішати. Це миттєвий вияв, бажання відчувати сильніше плече, але поряд з цим – вказівка «витирав поспіхом очі» – засвідчує його небажання показувати свою слабкість, розгубленість, невідповідність до непростих умов життя (Тараненко, 2016, с. 133).

Зауважмо, що, подаючи портретну характеристику Діми («...Відстояна вода блищала. Назустріч Дімі виринуло знайоме обличчя. Чорне волосся, повите кучерями, з якими він весь час вів уперту, але безнадійну війну: не хотів скидатись на дівчину. Чорні брови і такі ж чорні очі, ще й довгі вії, що їх Діма давно повисмикував би, аби не було так боляче. Ніс, як у всіх, рот, як у всіх, вуха, стирчать, як у кожного порядного хлопця, – так за що ж його мають вбивати?...» (Дімаров, 1995, с. 96)), А. Дімаров акцентує на деталях неупередженої дитинності героя, який наївно-щиро не розуміє причин, за

яких на нього з сестрою полюють. Про страх бути вбитим свідчить й обличчя хлопчика: «...застиг вираз напруженого вичікування небезпеки...» (Дімаров, 1995, с. 107), і в підсвідомій уяві (згадаймо асоціації Василька під час його перебування в лісі – хрестоматійна «Ялинка» М. Коцюбинського), яка кожного куша сприймає як вовка чи крокодила. Ужиті автором портретні деталі (чорне кучеряве волосся, чорні брови) художньо репрезентують виразні риси зовнішності представників єврейського народу і є важливими в розкритті проблематики твору. Невинність дитячої душі в контексті жажливої воєнної дійсності контрастно відтворено прозаїком: у юному віці Діма усвідомив, що має переховуватися з Ритою, не потрапляти на очі, бо їхня єврейська зовнішність – це вірна смерть.

Незважаючи на міnorне звучання твору, письменник за допомогою риторичного запитання, наведеного вище («...так за що ж його мають вбивати?..» (Дімаров, 1995, с. 96)), виражає своє гранично відверте позитивне ставлення до Діми, викликаючи співчуття в реципієнта. Крізь призму низки колізій воєнного неспокою, описів жахливих подій, автор акцентує на стані Рити, коли їй, вірогідно, наснився сніданок, що є певним контрастним інструментом психохарактеристики: «Лежала, зібгавшись калачиком, личко її враз мов аж напухло, рожеві, пелюстками, губи тихенько поцмокували...» (Дімаров, 1995, с. 93). У наведених рядках Рита – маленька дитина, яку хочеться обійняти, приголубити, захистити від проблем, негараздів. Такі відчуття художньо підсилено вмонтованими пестливими словами, ніжними кольорами, які є виявом позитивного, добросердечного ставлення до неї, особливої емоційності, сентиментальності, зокрема тоді, коли немає чого поїсти. А прийоми сну, марення, як відомо, розкривають найсильніші бажання персонажів, бо це ті процеси, які складно підпорядкувати раціональній оцінці, контролю.

Недоросла особистість у повісті А. Дімарова відчуває і внутрішній голод (це й природне бажання поїсти, і нерідко відсутність близької людини, яка б підтримала, зарадила), і зовнішній, що опредмечується в характеристиці героя. Внутрішній стан голоду унаочнює рефлексії індивіда, що виявляються в зображенні дій, рухів, жестів, міміки тощо. Наприклад, природними є конкретні деталі у вираженні психологічного стану Діми, котрий думає про п'ятирічну сестричку Риту: «З'ївши половину шматка, Діма врешті одірвався од хліба. Він з'їв би його весь, але тут глянув на сестру, яка ще спала, і пригадав, що вона теж просила їсти...» (Дімаров, 1995, с. 94). Такі вчинки дітей – прикметна ознака тієї драматичної епохи. Поряд з глибокою акцентуацією на проблемах доби, письменник унаочнює те людське, природне, генетично сформоване ставлення один до одного.

Художньо акцентуючи портретні деталі виразу очей, А. Дімаров розкриває внутрішній протест, бунт, недовіру дитини до соціуму. Наприклад, Діма «подивився вовкувато» (Дімаров, 1995, с. 93), «насупився, зціпив зуби» (Дімаров, 1995, с. 129). У наведених характеристиках деталі увиразнення погляду, виразу обличчя підкреслюють внутрішнє небажання відкриватися незнайомим, образу, своєрідний самозахист. Умонтовані деталі нерідко «варті цілого опису» (В. Фащенко), що засвідчують рівень майстерності письменника й осмислення ним особливостей внутрішнього «Я» конкретного індивіда. Саме вираз обличчя дитини «говорить» правду, яку, скажімо, не «прочитаєш» на обличчі в дорослого.

Загальновідомо, що мовлення героїв нерідко тісно взаємодіє з невербальною комунікацією, яка їх супроводжує і посилює. Жести, міміка, рухи не бувають випадковими. А. Дімаров велику увагу зосереджує на міміці обличчя: «<...> весело глянула...» (Дімаров, 1995, с. 91), «пильніше подивився...» (Дімаров, 1995, с. 94), «<...> він плакав і кривився...» (Дімаров, 1995, с. 94), «<...> жалісливо дивився на нього...» (Дімаров, 1995, с. 94), «<...> ревниво стежила...» (Дімаров, 1995, с. 115) та ін. Обличчя – концептуально значуща частина людського тіла, зокрема з комунікативного,

експресивного боку, а міміка – своєрідний невербальний інструмент, що підлягає контролю. Такі засоби спілкування інформативно насичені, сигналізують про емоційну складову внутрішнього стану персонажа, уможливають відтворення його переживання. Наприклад: «<...> опустил винувато голову...» (Дімаров, 1995, с. 96), де такий порух свідчить про те, що персонаж хоче щось приховати, боїться чогось, він невпевнений, розгублений.

В. Фащенко відзначав, що «в справжнього майстра навіть стереотипні аналогії “людина-орел” чи “людина-сова” можуть набути в тонкому психологічному аналізі неповторності й відкрити несподівані грані вагомих характерів» (Фащенко, 1977, с. 217). Згадаймо, наприклад рядки: «Завмерлі, схожі на звірят» (Дімаров, 1995, с. 113) від страху Рита з Дімою («Обережно виставивши голову, довго вдивлявся (Діма – уточнення наше – А.Т.) в зелені сутінки, й очі його поблискували насторожено й гостро: найменший порух, найменша тінь підозріла – й Діма шмигне в свою нору...» (Дімаров, 1995, с. 114)). Внутрішня напруга була настільки сильною, що діти, як загнані звірі, плазуни боялися найменших зовнішніх порухів. Інстинкт самозбереження, бажання жити уподібнювали дітей до тварин, що плазували, аби вижити. Зовнішня деталізація лише підсилює відчуття страху.

Фіксація авторської уваги на деталях одягу як на містких, глибоко психологічних художніх домінантах певної цілісної одиниці значною мірою репрезентує суб’єктивне бачення світу, нерідко ілюзорні чи то реальні правила життя, містить у собі й певний підтекст, закодований шифр, якому нерідко властивий символічний зміст. Адже майстерне використання художніх деталей на позначення одягу, наприклад, апробує вміння письменника створювати такі характери, які б не залишали байдужим уважного читача, змушуючи знову й знову прокручувати в пам’яті сюжетно-подієву площину, розставляти власні акценти, робити висновки. Саме деталі одягу, як один із виявів світовідчуття індивіда, є значущою кодовою візитівкою розкриття характеру персонажа. Елементи гардероба є тими деталями, що значною мірою розкривають психологію і побут героїв. Така функція названих вище деталей виразно помітна і в повісті А. Дімарова «Діти». Зокрема, концептуально містким є мікрообраз шинелі: «Вмощуючись спати, Діма оддавав сестрі майже всю *шинелю* (тут і далі курсив наш – А.Т.). Ця шинеля, *важка та велика*, знайдена в стогові сіна...» (Дімаров, 1995, с. 116). Разом з утратою рідних людей Діма позбувся свого надійного захисту, передчасно подорослішав, а поява шинелі відроджує надію знайти батька, який пішов на фронт.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи, зазначимо, що повість А. Дімарова «Діти» ніяк не підтверджує антисемітизм автора, його упередженого ставлення тощо. На меті був абсолютно інший підтекст – показ людини (дорослої, дитини) в контексті Другої світової війни, багатогранність її світосприйняття і світорозуміння. Твір класика випрозорює фахове апелювання до двох форм психологічного прозописьма – екстервентної й інтервентної, які допомагають замислитися над проблемами, причинами людиноненависництва, наслідках досвіду війни, її впливові на дитяче, не до кінця сформоване «Я», гуманістичними константами (зокрема, коли йдеться про родину Заволок). Психологію недорослих героїв, євреїв за національністю, своєрідність їхнього внутрішнього «Я» художньо розкрито на рівні портретних, речових та ін. деталей, прийомів сну тощо. За допомогою портретних маркерів А. Дімаров акцентує на особливостях зовнішності представників єврейської національності. Портретописання маленького героя-індивіда зазвичай спирається на традицію класичної української літератури, де характер персонажа розкривається поступово через поєднання зовнішнього та внутрішнього світів.

Бібліографічний список

Агеєва, В., 1989. *Пам’ять подвигу (Українська воєнна проза 60–80-х років)*. Київ:

Наукова думка.

- Дімаров, А., 1995. Діти. *Українська вендета*. Київ: Дніпро, с. 83–135.
- Дімаров, А., 2015. За мною цвинтар ненаписаних книжок (Інтерв'ю з Т. Терен). В: *НАШ ДІМАРОВ*. Статті. Інтерв'ю. Спогади. Листи. Присвяти / Упорядн. Є. Дімарова. Київ: Фенікс, с. 12–21.
- Жулинський, М., 2015. Він залишив нам правду про двадцятий вік. В: *НАШ ДІМАРОВ*. Статті. Інтерв'ю. Спогади. Листи. Присвяти / Упорядн. Є. Дімарова. Київ: Фенікс, с. 22–35.
- Загороднюк, В., 2002. Психологізм творчості Михайла Стельмаха. Київ: Акцент.
- Конончук, Т., 2015. Дімаровські наукові читання в академії адвокатури України. В: *НАШ ДІМАРОВ*. Статті. Інтерв'ю. Спогади. Листи. Присвяти / Упорядн. Є. Дімарова. Київ: Фенікс, с. 79–82.
- Кривушанський, В., 2015. Відкладений у часі момент істини. В: *НАШ ДІМАРОВ*. Статті. Інтерв'ю. Спогади. Листи. Присвяти / Упорядн. Є. Дімарова. Київ: Фенікс, с. 106–108.
- Мацапура, В., 2000. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*, 1, с. 41–43.
- Свидер, П. И., 1985. *Преемственность поколений и эволюция героя в украинской советской прозе 50-х – начала 80-х годов*: Доктор наук. Автореферат. Киев.
- Тараненко, А. В., 2016. *Проблеми художнього втілення дитячої психології в українській прозі 70 – 80-х років ХХ століття*. Дніпропетровськ: РВА «Дніпро-VAL».
- Тарнашинська, Л., 2011. Антропологічні колізії художньої свідомості: жанрово-стильові актуалізації та модифікації у творчості українських шістдесятників. *Слово і Час*, 5, с. 3–15.
- Фащенко, В. В., 1997. *Відкриття нового і діалектика почуттів. Роздуми про зображення людини в сучасній радянській прозі*. Київ: Дніпро.
- Шкандрій, М., 2019. *Євреї в українській літературі. Зображення та ідентичність*. Перекл. з англ. Н. Комарової. Київ: Дух і Літера. (Серія «Бібліотека юдаїки»)

References

- Aheieva, V., 1989. Pam'iat podvyhu (Ukrainska voienna proza 60–80-kh rokiv) [Memory of the Deed (Ukrainian War Prose of the 1960s–1980s)]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Dimarov, A., 1995. Dity. [Children]. *Ukrainska vendetta*. Kyiv: Dnipro, p. 83–135. (in Ukrainian).
- Dimarov, A., 2015. Za mnoiu tsvyntar nenapysanykh knyzhok (Interv'iu z T. Teren) [Behind me is a cemetery of unwritten books]. In: *NASH DIMAROV. Statii. Interv'iu. Spohady. Lysty. Prysviaty / Uporiadn. Ye. Dimarova*. Kyiv: Feniks, p. 12–21. (in Ukrainian).
- Fashchenko, V. V., 1997. Vidkryttia novoho i dialektyka pochuttiv. Rozdumy pro zobrazhennia liudyny v suchasni radianskii prozi [Discovery of the New and the Dialectic of Feelings. Reflections on the Image of Man in Modern Soviet Prose]. Kyiv: Dnipro. (in Ukrainian).
- Kononchuk, T., 2015. Dimarovski naukovy chytannia v akademii advokatury Ukrainy [Dimarov scientific readings at the Academy of Advocacy of Ukraine]. In: *NASH DIMAROV. Statii. Interv'iu. Spohady. Lysty. Prysviaty / Uporiadn. Ye. Dimarova*. Kyiv: Feniks, p. 79–82. (in Ukrainian).
- Kryvushanskyi, V., 2015. Vidkladenyi u chasi moment istyny [The delayed moment of truth]. *NASH DIMAROV. Statii. Interv'iu. Spohady. Lysty. Prysviaty / Uporiadn. Ye. Dimarova*. Kyiv: Feniks, p. 106–108. (in Ukrainian).
- Matsapura, V., 2000. Literaturnyi psykholohizm ta yoho rol u khudozhnomu tvorі. Osnovni formy i pryioomy [Literary psychologism and its role in a work of art. Main forms and

- techniques]. *Vsesvitnia literatura ta kultura v navchalnykh zakladakh Ukrainy*, № 1, p. 41–43. (in Ukrainian).
- Shkandrii, M., 2019. *Yevrei v ukrainskii literaturi. Zobrazhennia ta identychnist [Jews in Ukrainian Literature: Image and Identity]* / Perekl. z anhl. N. Komarovoi. Kyiv: Dukh i Litera. (Seriiia «Biblioteka yudaiky»). (in Ukrainian).
- Svider, P. I., 1985. *Preemstvennost' pokolenij i jevoljucija geroja v ukrainskoj sovetskoj proze 50-h – nachala 80-h godov [Continuity of generations and evolution of the hero in Ukrainian Soviet prose of the 50s – early 80s]*. Doctor of Science. Abstract. Kyiv. (in Russian).
- Taranenko, A. V., 2016. *Problemy khudozhnoho vtilennia dytiachoi psykholohii v ukrainskii prozi 70 – 80-kh rokiv KhKh stolittia [Problems of artistic embodiment of child psychology in Ukrainian prose of the 70s – 80s of the 20th century]*. Dnipropetrovsk: RVA «Dnipro-VAL». (in Ukrainian).
- Tarnashynska, L., 2011. *Antropolohichni kolizii khudozhnoi svidomosti: zhanrovo-stylovi aktualizatsii ta modyfikatsii u tvorchosti ukrainskykh shistdesiatnykiv [Anthropological collisions of artistic consciousness: genre-stylistic actualizations and modifications in the work of Ukrainian sixties artists]*. *Slovo i Chas*, № 5, p. 3–15. (in Ukrainian).
- Zahorodniuk, V., 2002. *Psykhologizm tvorchosti Mykhaila Stelmakha [The psychologism of Mikhail Stelmakh's work]*. Kyiv: Aktsent. (in Ukrainian).
- Zhulynskyi, M., 2015. *Vin zalyshyv nam pravdu pro dvadtsiatyi vik [He left us the truth about the twentieth century]*. In: *NASH DIMAROV. Statii. Interv'iu. Spohady. Lysty. Prysviaty / Uporiadn. Ye. Dimarova*. Kyiv: Feniks, p. 22–35. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 30.04.2025.

Alona Taranenko

THE PECULIARITIES OF THE ARTISTIC IMPLEMENTATION OF THE CHILDHERO PSYCHOLOGY IN ANATOLII DIMAROV'S STORY "CHILDREN"

The proposed article examines the specifics of the artistic embodiment of child psychology in the story "Children" (1976) by the multifaceted "confessor of the truth in literature and life" – Anatoliy Dimarov (M. Zhulynskyi). In addition, the author's interpretation of the images of child heroes – Jews by nationality, the multifaceted nature of their inner "I"; attention is focused on the conceptuality of the dominant means of character creation – artistic detail, etc.

In the above-mentioned A. Dimarov's literary work the poetics of a realistic depiction of reality in general and of a person, a child in particular, prevails; a palpable urge to extremely truthful depiction of personality images. Through the prism of psychological tools, the writer honestly reproduces the color of the era, its realities, the spectral system "I", the emotional and event sphere, etc.

The artistic detail as an essential means of psychology (portrait, colour, subject etc.) is a kind of code component of the subject's characteristics, and the features of its appearance are a specific manifestation of the hero's inner world. In the story "Children", the key positions are fixed by the author, primarily psychological, portrait, colour details. The writer seems to continue the traditions of portrait painting, colour painting, classics-predecessors B. Grinchenko, M. Kotsyubynskyi, V. Vynnychenko and others.

It is emphasized that one of the leading motives of the story "Children", directly related to the artistic delineation of the psychospace of the child hero, is the motive of fear. The latter is quite natural and organic for world perception, world creation of any individual, A. Dimarov's characters are no exception. It is fear that predicts the future behavior of Dima

and Rita, motivates them to change, grow up, and realize all the significance and importance in the life of their closest person. Tears and crying are the same natural figurative and psychological component of emotional portraiture. The latter, on the one hand, make it possible to highlight the weakness, temporary confusion, and helplessness of the child, and on the other hand, they record the scale of drastic changes, the desire to overcome the challenges of fate at any cost, because, probably, at the end, the highest reward will await them – a meeting with dad, who went to the front.

By applying the images of Jewish children Dima and Rita into the canvas of the plot-compositional space, the writer seems to prepare a fertile ground for reflection, clarification (or at least actualization) of the causes of misanthropy, the sources and consequences of war rhetoric, its influence on the vulnerable children's "I", etc.

It has been found that the characters' speech often closely interacts with non-verbal communication – gestures, facial expressions, movements, etc. Classical non-verbal tools, which are generally subject to control, are informative, signal the emotional component of the character's internal state, and enable the reproduction of his experience.

Key words: *psychology, anti-Semitism, artistic detail, motive, child, Jew, portrait, dream, Anatoliy Dimarov.*